

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXXVIII. évf.

November—December.

6-ik füzet.

Tudomány és katholicismus

Ész és szív, tudás és hit között összhangot teremteni, a vallás avult formáit a helyes irányban haladó tudomány vívmányai szerint átalakítani s azoknak megfelelő tartalmat adni: ez a valódi értelemben vett protestantismus alapelve. E szerint a vallás nem hatalmas falakkal körülölelt várhoz hasonló, melyben a mesterkélt fény és kihasznált levegő mellett olyan színtelen az élet; hanem inkább nyílt mezőhöz, melynek tiszta levegőjében a mosolygó nap behatása folytán az élet legszebb alakjai szabadon fejlődhetnek. Az alapelvből kifolyólag régi vágya és törekvése az igazi protestantismusnak, hogy a vallás mezőit a tudomány által megvilágosítsa, s viszont a tudomány téreit a vallás által fölmelegítse. Vannak úgy az egyik, mint a másik oldalon túlzók. Vannak úgy a vallásnak, mint a tudománynak fanatikusai. Azonban mégis általánosságban elmondhatjuk, hogy a protestantismus kebelén az ész és szív már ma a legteljesebb összhangot megtalálhatja; vallás és tudomány nem ellenfelek, hanem a legszebb barátságban élő fegyvertársak. Többé nem egymás ellen, hanem egymás mellett küzdenek. Nem hogy kizárnák egyik a másikat, sőt közös haladásukat kölcsönösen biztosítják.

Nem így van a katholicismus kebelén. Itt elvileg nem fogadják el a vallás fejlődését. Az egyház dogmái „minden időre“, „tökéletesen“ és „kizárólagosan“ kifejezik a keresztényi szellemet. Az egyház nem *tanul*, csak *tanít*. Annak nincs szüksége semmi kívülről jövő világosságra, sőt maga az élet minden útját megvilágosítja. Isten-országa és egyház egyet jelentenek. Megvalósult Krisztus legszebb eszménye. Az egyház nem *keresi*, hanem *birja* a tökéletes igazságot. Az embernek nem lehet más hivatása, mint hogy az egyház csalhatatlan tekintélye előtt föltétlenül meghajoljon.

Ez a szűkkörű fölfogás reá veti árnyékát a kath. egyház egész életére. A Tertullian-féle „credo quia absurdum“ elvtől elkezdve a világi tudomány kicsinyülésének és üldözésének ezerféle nemén át — egész a Galilei esetőig, mindenütt azt igyekezett bebizonyítani, hogy a világosságtól irtózik s annak bármely eszközzel ellentállani készen van. Sőt az újabb időben XVI. Gergely pápa 1832-ben kiadott főpásztori levelében is nyíltan kimondotta: „Miután az egyház a szentlélektől van megvilágosítva, valóban képtelenség erre valami újítást vagy újjászületést ráerőszakolni, mintha valami hiánynak vagy homályosságnak lehetne kitéve“.¹ Utána IX. Pius az 1864-ben kiadott s hirhedté vált „Syllabus“-ában olyan elveket hangoztat, a melyek ha valóban birnának azzal a kötelező erővel, a milyent a kiadáskor hozzáfűztek, nemcsak a pápaságot, de az egyházat s az egyház valódi hiveit örökre elzárnák a műveltség áldásaitól, a tudomány világosságától és a haladással járó minden gyönyörűségtől, sőt a legteljesebb ellentétbe helyeznék a modern kor fejlődő culturájával. Így hogy többet ne enlitsünk ama kifakadások közül, melyekben el van ítélve az ész, a bölesészet és a tudomány, a legutolsó pontra hivatkozunk, melyben az új kornak ama legnagyobb „tévedése“ (?) foglaltatik, hogy „a római pápa kibékülhet, összeférhet, tartozik kibékülni s összeférni a haladással, a szabadelvűséggel s az új polgárosodással“.²

A legfelsőbb helyről hangoztatott ilyen elvek mellett nem csodálkozhatunk, ha a modern kor áradozó világossága a kívánt mértékben nem terjedhet az egyház belsejében. Nem csodálkozhatunk, hogy a tudománynak s különösen a bölesészetnek legkiválóbb képviselői a protestans egyházakból kerültek ki.

Nem azt akarjuk ezzel mondani, hogy a kath. egyház egyáltalában megvetette s teljesen kizárta kebeléből a tudományt. Ellenkezőleg arra sokszor nagy gondot fordított. Valahányszor tapasztalta, hogy a tudományok fejlődése valami tekintetben vészthozó lehet az egyházra, azonnal reáfordította figyelmét. Így a középkorban a scholasticus iskola nagy buzgósággal művelte a tudományok minden ágát, de csak azért,

¹ Hase K. „Protestans Polemika“ kézi könyve, ford. Hegedüs János. II. k. Bpest, 1875. 433. l.

² Syllabus 80. §. Romanus Pontifex potest ac debet cum progressu, cum liberalismo et cum recentí civilitate sese reconciliare et componere.

hogy a tudományos igazságokat annál könnyebben betemetesse a dogmák mélységes sirjába, vagy hogy azokat annál nagyobb erővel használhassa fel a hitformák támogatására. A tudományt nem *célnak*, hanem *eszköznek* tekintette. Ez mutatja a protestantizmus és katholicizmus közti különbséget. A míg amaz belső szükségességből ápolja a tudományt, addig ez külső politikából. A protestantizmus a tudomány örök igazságaival világosítja meg hittartalmát, a katholicizmus pedig a dogmák szolgálatába állítja azokat. Prot. felfogás szerint a tudomány az igazság fegyvere; kath. gondolkozás szerint a hierarchia szolgája. Itt csak addig van bece, míg a dogmák határai közt mozog, mihelyt azokat átlépi, azonnal a tévelygések országába csap át. A protestantizmus ujongó örömmel kíséri a tudomány helyes irányu haladását s korszakos vívmányait, a katholicizmus pedig remegő aggodalommal nézi független lépéseit. Mint hajdan Dágon bálvány ledőlt a szövetség ládája előtt, úgy követeli a katholicizmus a tudomány hajlongását a dogmák rendszere előtt. Az egyház soha sem tudott megbékülni a független tudomány gondolatával s különösen, ha valamiben ellentmondott egyik vagy másik dogmának, azonnal kész volt az ítélet, mely tévelygésnek nyilvánította a legszentebb igazságot is. Az egyház dogma-rendszerét úgy tekintette, mint Isten által emelt oltárt, a melylyel szemben semmiféle törekvésnek jogosultsága nincsen. Már pedig vallás és tudomány párhuzamosan nem fejlődhetik ott, a hol az egyiket változhatatlan, tökéletes isteni műnek tekintik, a másikat pedig az emberi ész tévelygésének és eszmezavarnak hirdetik.

Voltak ugyan egyesek, a kik a tudománynak ilyen szolgál szerezpre való kárhoztatása ellen tiltakoztak s annak jogait kívánták érvényesíteni; de Róma kémkedő szemével nyomon kísérte az ilyeneket s minden eszközt felhasznált elhallgattatásukra, mi ha nem sikerült, következett az anathema. Ez a sors jutott újabb időben osztályrészébe a müncheni egyetemen az egyháztörténet tudós tanárának, *Döllinger* prépostnak, a ki a német tudósoknak 1863-ban Münchenben tartott gyűlésén nyíltan hirdette a tudomány szabadságát, mert „szabadság nélkül a tudomány ép oly kevéssé élhet, mint a madár az üvegharang alatt, melyből a levegőt kiszivatyuzták“. Később, a midőn a pápai csalhatatlanság ellen nyilatkozott s a tuda-

mány nevében jelt adott az ó-katholikus mozgalom megindítására, 1871-ben excommunicációval sújtatott. Ilyen fegyverekkel igyekezett mindig a pápai hatalom a tudományt az egyház gyámkodása alatt tartani.

Azonban sem a pápák kardja, sem a kereszt, sem a halál képe nem tartóztathatja fel az igazságot útjában. Mint a csira a legkeményebb burkot is szétrepeszti, úgy a lélek is utat tör magának a dogmák sziklafalán, hogy Istenhez s az igazsághoz juthasson. A lélek jogait nem lehet örökre megsemmisíteni. A legnagyobb furfanggal összeállított rendszer útvesztőjéből is végre megtalálja a kivezető irányt, mely a való élet igazságaihoz segíti. Nincs hatalom, nincs fegyver, mely a lelket igazi hivatása teljesítésében örökre föltartóztathatná. Hiába valónak bizonyult a katholicismusnak minden erőlködése, melylyel az emberiséget a középkor sötétségében igyekezett tartani. A tudomány fejlődött és haladt a maga útján előre. Végül az egyház is észrevette, hogy a tudományok e nagymérvű haladásával számolnia kell, ha nem akarja a talajt lábai alatt elveszíteni. Meghallotta, hogy a hagyományos dogmák tömör falán is áthangzik a kiáltás: „Több világosságot!“ A mind nagyobb és nagyobb mérvben nyilvánuló követelés előtt végre meg kellett hajolnia. Gőgösen büszke fejét le kellett hajtania s a tudománnyal, melyet százéveken át kicsinylő megvetéssel lenézett, alku-dozni kezdett. Ennek folytán az újkor világosságából annyit magához engedett, a mennyit léte veszélyeztetése nélkül engedhetett és engednie kellett.

A geologia az a tudomány-ág, a melynek fejlődését a legújabb ideig a legnagyobb mértékben akadályozta a hagyományos egyházi felfogás. Ezért van, hogy a geologia, mint tudomány csak a legújabb időből való. Azonban, a midőn nagykorúságra juthatott, viszont ő tette ki a legnagyobb megpróbáltatásoknak a hagyományos egyházi felfogást. Egy óriási úr támadt a Mózes-féle teremtés-történet, a vizözön történelmi ténye és a modern geologia vívmányai között. A fölmerült ellentétek elsimitására a tátongó mélységes úr áthidalására vállalkozott Prohászka Ottokár legújában.¹

¹ Prohászka Ottokár: „Föld és Ég“, kutatások a geologia és theologia érintkező pontjai körül. II. kiad. Esztergom, 1902.

Mi, a kik az emberiség haladásán szívvel-lélekkel kívánunk munkálni, kik a vallás és tudomány együttes fejlődését hirdettük mindig: örömmel kísérjük ama mozgalmakat, melyek a katolikus egyházban is a lélek szabad működésére irányulnak s azt czélozzák, hogy a lélek confiskált jogai visszaszereztessenek. Örömmel nézzük azokat a törekvéseket, melyek a hit és tudás között a megzavart összhangot helyreállítani igyekeznek, még akkor is, ha ezek nem járnak a kívánt eredménnyel; mert minden ilyen törekvés vágyat és közeledést jelent ama zászló felé, melyet mi régen kibontva hordozunk.

Prohászka művét nem minősítjük a katholicismus életében korszakot alkotónak. Nem is fogadjuk azzal az ujongó lelkesedéssel, melylyel a napi sajtó egy része¹ fogadta. Csak egy lépésnek tekintjük a czél felé, a mennyiben benne megnyilatkozik az a közös vágy, mely a katholicismus hiveit a hit és tudomány összhangba hozására készíti. Szép elvek hangoznak el benne; de mindezek a Jákob hangjai az Ézsau testében. A szép elvek a dogmákhoz való viszonyukban elvesztik minden erejüket s a szabad röptű tudós, mihelyt észreveszi, hogy testén reverenda van, készséggel lemond mindenről, csakhogy az egyház által megengedett korlátokon túl ne lépjen. Mégis — bár a kísérlet eredménytelennek bizonyult — igen érdekes és tanulságos e mű úgy a katolikus egyházra, mint reánk unitáriusokra nézve.

Már maga a gondolat olyan bizarr egy magát jó katolikusnak valló író részéről, a ki még hozzá reverendát visel. Geologia és kath. theologia! Milyen ellentétes gondolatokat ébresztnek ezek a lélekben! A geologia nem köti a tudóst a föld egyik vagy másik részéhez, hanem megnyitja előtte a föld egész kebelét, hogy annak különböző rétegeiben rejlő drága kincseket értékesíthesse; a kath. theologia megvonja az egyházi korlátokat, melyeken túl a theologus nem léphet. A geologia kiviszen a természet ölébe, hogy ott szíról-szinre szemléljük a való életet úgy, a mint volt és van; a kath. theologia nem számol a való élettel, az öntudat és hit nyilvánulásaival, hanem csupán a hivatalosan megállapított dogmákból építi föl a maga rendszerét. A geologia értésünkre adja a földnek az

¹ Budapesti Napló 1902. évf. 293. szám.

ezeréveken át, különbnél-különbféle formációkban történt fokozatos fejlődését; a kath. theologia ezzel szemben rámutat az egyház és dogmák változhatatlanságára. A geologia kitér a földön a különböző korszakokban a fauna és flora változásait, míg a kath. theologia a hitnek és vallási felfogásnak minden időkorban való ugyanazonosságát védi. A geologia „midőn a régi világok kőlapjait fejtegeti, s az azokban rejlő tengeri és édesvízi kagylókat, csigákat, furesa állat-lenyomatokat s idegenszerű növénykövületeket szemléli: el nem zárkozhatik e gondolat elől: nini régen itt erre felé más élet volt. S mennyire más! mily alakok? mily állatok és növények? idegenkedve nézi a régi világok mumiaiát s lelki szemei előtt elváltozik a tájék, a szülőföld képe; más világ lép elébe“.¹ A kath. theologus pedig a régi világhoz tartozó, mumia-szerű dogmákra kénytelen ráolvasni, hogy azok élő alakok, a mai hitnek nyilvánulásai s nem mondhatja, midőn látja a mai kor ellentétes hitvilágát: „mily más élet volt itt hajdanában!“ A geologia előadja, hogy a föld alakulásának különböző változataiban különböző fauna és flóra pompázott s ma is az idő-, hely- és levegő viszonyai szerint különböző állat és növény-világ díszlik; a kath. theologia pedig azt hirdeti, hogy az egyedül idvezítő egyház légkörén kívül nincs hitélet, nem lehet megszerezni az üdvösség biztosítékait. A geologus nem nyugszik meg addig, míg a föld alakulásának titkait természetes okokból ki nem fürkészi; míg a kath. theologus a vallási titkok előtt kénytelen lemondani az ész jogairól s legfennebb a csoda-fogalmával kell megelégednie. A geologia felülemelkedett a föld alakulására vonatkozó meseszerű hagyományokon; a kath. theologia pedig védi és őrzi azokat a hagyományokat. Valóban igaz, hogy „a keresztény (értsd katolikus) világnézetet egyetlen egy tudomány sem tette ki oly nagy megrendüléseknek, mint a modern geologia“.² Mégis Prohászka O. arra a merész feladatra vállalkozott, hogy a modern geologia világánál vigye az új kor emberét nem a valódi ker. theologia igazságaihoz, hanem a kath. egyházba. Miként és mennyire érte el nagy célját? ezt kívánjuk még kimutatni.

Pr. műve a tárgyalás módszerének megfelelően két főrés-

¹ „Ég és föld“. 259 l.

² I. m. Bev. 1 l.

ből áll. Az elsőben ismerteti a modern fölfogást a világ és föld kialakulásáról és leszármazásáról, a másodikban, a megrajzolt modern keretbe igyekszik beleilleszteni a kath. egyházi hitet, vagy a mint ő mondja: „a keresztény gondolatot“. Merész, bátor és elszánt az író, mikor a szabad természet kebelén érzi magát. Biztos és könnyű lépésekkel halad az évezredek sziklákon és hatalmas hegyeken, hogy rámutasson a tűz és víz nagy munkáira. Behatol a föld belsejébe, hogy onnan napfényre hozza a különböző kőületeket, a fauna és flóra megszámlálhatatlan változatait, melyekről biztos tudással olvassa a különböző korszakokon át a föld kialakulásának történetét. És e szabad röptű munkájában, hol semmi korlátot nem lát maga körül egy-egy pihenő alkalmával, olyan édes biztatással él, olyan kedvező kilátásokat nyit, hogy az olvasó a legszebb remények között kíséri a legmeredekebb helyeken is abban a tudatban, hogy majd a czélhoz érve sokszorosan meglesz jutalmazva minden fáradsága.

Már a kiindulásnál olyan megkapó színeket talál a természet szépségének rajzolására, hogy vele együtt gyönyörködünk Isten remekének szemlélésében. De mi adja e gyönyört? Mi teszi széppé a természetet? *A lélek.* „Lélek nélkül nincs szép természet. A lélek öltözteti színbe, hangba, illatba, vízbe a rezgő anyagot, általa lesz a természet széppé, kellemessé, fény csak ott van, a hol szem nyílik, hang, dal, hármonia csak ott van, a hol a lélek hallgat; illat, íz csak ott van, a hol az érző ideget érinti s izgatja a szagtalan és íztelen tárgy; szem, fül, érző idegek nélkül csak sötét és néma rezgés van. Ime a lélekből feslik a színek, hangok, illatok, izek világa, belőle szakad ki, általa lesz széppé a természet“.¹ Még magasabb helyre visz Pr., midőn hirdeti: „A biblia nincs a tudomány ellen s a tudomány nem ellenkezik a bibliával; vagy ellenségnek tartjuk-e azt, ki művészi kézzel vonja le a leplet a lefátyolozott isteni arcról? Ne diskreditáljuk hát a tudományt; nem az ő romjaiból épült föl templomunk s oltárunk; ellenkezőleg szomjazzuk igazságait s *testvéri* örömmel nézzük haladását. Tudjuk, hogy az *értelem* és leánya a tudomány, a végtelen istenségből valók; föladatuk utána gondolni az Istennek örök hűséges gondolatait“.² Erről a

¹ I. m. 9. l.

² I. m. 13. l.

dicső magaslatról, hova igazi örömmel kísértük, betekint a vallás világába is s arra felé is a legbiztatóbb kilátásokat nyitja meg előttünk, midőn így szól: „A vallásban is lehetséges sötét asketismus, egyoldalú, szegletes, szűk látókörrrel, sok jó akarat mellett nagy sivársággal. Kár e kedélyekért, hogy nem állanak a természetesség alapjára s nem párosítják az ideális irányzatot a lét harmonikus fölfogásával. A puszták prófétáihoz hasonlítanak, kik teveször övben járnak s a virágot tapossák. Sziklák s égbe meredő bércek ők, tiszták, derültek, meredek, de örvényes falaikra terméketlenül hullanak a nap meleg sugarai“.¹ „A zeloták és a fanatikusok nem a fénynek gyermekei, hiszen mindig sötétek; akár a tudománynak zelotái, akár a vallásosságának fanatikusai legyének“.²

Ezek a szép gondolatok csupán arra valók, hogy bizalmat ébreszsenek a vezető iránt. Valóban a cél el is van érve. Készséggel megyünk vele az „isten nyomain“ „visszafelé“ a legelső ok gondolatáig. Erre nézve a modern tudomány sem talált jobb és megnyugtatóbb kifejezést, mint a bibliáé: „Kezdetben teremte Isten“. Igaz, hogy ez száraz metafizikai ismeret; de mégis ez kiindulási pontja a szépséges valóságnak. Itt kezdődik a föld élete s ebből kell kiindulnia történetének is. Mi volt az az „ősanyag“, melyből a világok fejlődtek? Erre nézve különböző feleleteket adtak a különböző időkben. Ma a tudományt a Kant-Laplace-féle elmélet uralja, mely szerint az őanyag izzó gőz- és gáz-átmosféra volt, a melynek gyors forgásából váltak ki az égi testek és a föld. A föld kialakulására ismét két egymással ellentétes elmélet tartja magát. Az egyik a plutonismus, mely a föld változásait a tűz munkájának tartja; másik a neptunismus, mely a víz műveire fekteti a fősulyt. Pr. egyiknek sem hódol feltétlenül, hanem a különböző közetektől ítélve, a tűz és víz együttes működéséből vezeti le a föld alakulásait. Mégis nagyobb előszeretettel a neptunismus iránt viseltetik, mint a mely inkább bibliai alapon áll. És ez elméletek ismertetésénél olyan figyelmeztetést intéz a tudományhoz, melyet éppen a katholicismusnak kellene megérteni és alkalmazni: „Ne ragaszkodjunk nagyon szisztémákhoz; dolgozzunk s *keressük* az igaz-

¹ I. m. 9. l.

² I. m. 13. l.

ságot. Ne szorítsuk bele a valót részletes felfogásunk keretébe; ez a keret csak papiros; a világot nem tartja meg, de a mi föl ismerésünknek papirosból való békó is elég“.¹

A tűz és víz műhelyében készül a föld, alakulnak a kőzetek. Kiemelkednek a földségek s elhelyezkednek a vizek. Így nyerte a föld az évek megszámlálhatatlan hosszú során a mai „modern ábrázatát“. Minő korszakokon ment át a föld, míg mostani ábrázatát nyerte? Mikor miféle kőzetek alakultak? Erre a kérdésre felel az úgynevezett formatio-tan, mely nem a kőzetek egyneműségére, hanem az azokban található élet-maradványokra, kővületekre épít s azokból rajzolja meg a geológiai korszakokat. Az egymásután következő geológiai korszakokban mind más meg más élet maradványaival találkozunk és pedig folyton fejlődő és tökéletesedő formákban. Miképpen keletkezett ez a fejlődő élet a különböző geológiai korszakokban? Erre nézve voltak, a kik azt állították, hogy minden korszak végén valamely világra szóló katasztrófa teljesen megsemmisítette az életet, úgy a faunát, mint a flórát s a mikor az újabb korszakban a világ fölépült romjaiból, akkor Isten a változott körülményeknek megfelelő életet teremtett ismételten (Cuvier). Ezzel szemben van az újabban általánosan elfogadott evolutio-tan, mely szerint a megváltozott körülmények s kivált az élet-erőnek belső törvényei szerint egymásból fejlődnek az élet alakjai. Pr. az evolutio tanát úgy tekinti, mint a tudományok egy újabb „tünetét“, mely a maga elébe tűzött nagy feladatát nem tudja megoldani. Különösen az evolutio radikális irányával: a darvinismussal nem tud kibékülni s annak mielőbbi kimúlását jósolja. Szerinte az evolutiót így lehet fölfogni: „A teremtő tényleg befektetett némely alakba, lehet hogy mindenikbe bizonyos *plaszticitá-t*, mely azután a körülmények szerint kifejlődik s az állatnak új alakot ad, vagyis inkább új állatfajt állít a létbe“. Ez elváltozásoknak oka nem a környezet, a tervtelen variatio, nem a létért való küzdelem; ezek a külső körülmények csak nyomást gyakorolnak annak a belső plasztikus erőnek ébredésére és az esetleges iránynak érvényesülésére“.²

A kath. egyház korábban nagy ellenszenvvel viseltetett

¹ I. m. 50. l.

² I. m. 281. l.

az evolutio iránt, mivel az az egész felfogásával ellentétes irányt követ, a mennyiben az ő transcendens istenét kiküszöbölni látszik a világból s inkább az isteni immanentia mellett tesz bizonyosságot. Pr. mint szemes diplomata a közvetítő szerepére vállalkozik, midőn így szól: „Viseltessünk mi is nagy érdeklődéssel e kérdések iránt s számüzzünk minden ellenszenvet és teoretikus ellenkezést az evolutióval szemben; ne féljünk, hogy ezután háttérbe szorul az Isten s materialismussá vékonyodik világnézetünk“. „Régen azt gondoltuk, hogy minden fajt, minden alakot külön teremt Isten; gyönyörködtünk a mintázó istennek szorgalmán és apró rajzokon, finom szinezésen visszatükröződő gondolatain s ime most háttérbe szorúl az Isten! gondolatait, terveit, a természet folyása valósítja meg. De kisebb lett-e ez által Isten? Nem!“¹

Hát vajjon az evolutio mellett, hogy fejtsük meg az ember létét? Közvetlenül vagy közvetve teremtette-e Isten? Vagy talán elfogadjuk azt, hogy teste az evolutio lépcsőin alakult ki s lelkét közvetlenül Isten teremtette? E kérdésre különböző vélemények (Snell, Hamann O.) ismertetése után Prohászka így nyilatkozik: „Az emberi lélekkel felsőbb, különálló világ kezdődik; azzal szemben a testi, fizikai ember csak alapvetés, aláépítés. Az emberi lélek teremtése Istennek külön aktusa; hogy aztán a testet honnan vette hozzá, az ez idő szerint biztosan el nem dönthető“.²

Az elősorolt elvi kérdések tisztázása után adja Pr. a föld történetét ó-, közép-, új korra és több kisebb korszakokra való felosztással kimutatva, hogy a fejlődés a következő fokozatokat tünteti fel: szervetlen anyag, növényzet, állatvilág és emberi élet.

Eddig sem értettünk mindenben egyet a mi nagy rábeszélő tehetséggel bíró vezetőnkkel, a ki nagy hangon magasztalja a tudományt s még sem bizik eléggé benne. Mégis örömmel követtük, mert az elfogulatlanság látszatát ébresztette bennünk s felfogásában a csillogó frázisokon keresztül is óriási haladást tapasztaltunk a világi tudományokra nézve a katholicismus

¹ I. m. 290 l. V. ö. Péterfi D. „Czélirányos darwinismus és isten eszméje“. Ker. Magv. XVIII k. 275 l.

² I. m. 320 l.

régebbi felfogásával szemben. Miért kell, hogy ezután a saját elveire ráczáfoljon? Miért kell abból a szépséges való világból, a hol a nap ragyogásában, a virágok illatában, a szünpompás természet fonságében gyönyörködtünk s az élet folytonos fejlődését élvezettel szemléltük: a dogmák költött világába térnünk s a valóság élő alakjai helyett a képzelődés kores-szülöttjeit vizsgálunk? A tudósnak szabadon röpkedő lelkét miért huzza le a reverenda a magasból, hogy az egyház szolgálatába állítsa s önmagával ellentétbe hozza? Igen, mert az a sok szép mező bejárása, az égbe meredő sziklák megmászása, ama nagy tudás és jártasság bemutatása, a tudományok végtelen magasztalása ... mind csak azért történik, hogy a végén rámondhassa: „ime mi a tudományt szeretjük, érte lelkesülünk, az igazságot kutatjuk ... mégis katolikusok vagyunk“; mert a mai kor kritikája, ha belefur a mélybe, mindenütt erős sziklarétegre akad; ez a réteg: a *katholikus igazság*.¹ Meg ne rémüljetez hát hitfeleim. A mi vallásunk és a tudomány között nincs semmi összeférhetlenség. Az én példamból láthatjátok, hogy lehet valaki a világi tudományokban teljesen jártas, tudós és mégis jó katolikus. Ime, ezek fejezik ki Pr. valódi célját. E cél felé való haladásban sok minden jót mond. Megjelöli a vallás és tudomány összhangjához a helyes irányt, midőn mondja: „keressük föl azt a szempontot, melyre állva egymásba folyani látjuk a tudománynak s a vallásos életnek esodálatos köreit, azt a két kört, melyet két fénysugár ir le, az egyiket az észnek, a másikat az istenszeretnek sugára, s vágjuk le azt a szentségtörő kezdet, mely hogy az egyiknek fényét növelje, a másikat kioltja“. „Értelmetlenség, maradi gondolkozás, elfogultság, az új eszinek nem értése, az új kor szükségleteivel való megismerkedés hiánya az a véka, mely alá a ker. igazságnak szövéténekét kritikus korokban rejteni lehet.“² Azonban ezek a szép kijelentések a Pr. ajkain csupa frázissá laposodnak. Ha ezeket mint elveket úgy tekintik s hozzájuk végig ragaszkodnak; ha azzal a bátorsággal tör magának utat a dogmák sziklafalán is, mint a milyent a tudomány mezején mutatott: akkor méltán tapsolnánk neki s mint messze világító prófétát úgy üdvözölnők. Így csak megmutatta az utat; de maga nem ment azon előre. Neki „a kath.

¹ I. m. 449 l.

² I. m. 414 l.

igazság sziklarétegén“ túl mennie nem lehetett. Pedig ott találta volna meg az igazi vallás legdrágább kincsét: a valódi ker. igazságot. Azonban ezt a dicsőséget egy későbbben jövő merészebb prófétának tartotta fenn. Maga megelégedett az úttörő szerény babéraival.

Ezeknek igazolására vizsgáljuk meg, hogy a megrajzolt, modern keretbe, miképpen igyekszik beilleszteni „a keresztény (értsd katolikus) gondolatot? Miképpen egyeztethető össze a föld alakulásáról való mai ismeretünk a Mózes-féle teremtés-történettel? Itt lép előtérbe a buzgó egyházi férfi, ki a katholicismus ósdi tanításait az új-kor zománczával igyekszik bevonni. A mai tudományt a szentírás kosmogoniájának a szolgálatába állítja s azt mondja, hogy a Mózes leírásához egyetlen egyházi atya sem irt jobb commentárt, mint az új-kori tudomány, a mely éppen azt bizonyítja, hogy a teremtés úgy és abban a sorrendben történt, a mint azt Mózes előadja.¹ Hogy jutott Mózes a teremtés történetéhez? Isten Ádámnak „visiokban“ kinyilatkoztatja azt.² Bizonyosan a hagyomány útján jutott el Mózesig, a ki azt írásba foglalta. Fejtegetéseit még sem kell tudományos igazságoknak tekinteni; mert őt Isten nem „tudóssá“, hanem theologussá avatta. Az Ur csak „theologiáról gondoskodott; természettudását a fejlődésre bizta“.³ Eltekintve attól, hogy a Mózes theologiája még kath. felfogás szerint sem az Isten végső akaratja, milyen igaztalannak tűnik fel az Ur, a ki egy irányban évezredekre vagy örök időkre kiható világosságot áraszt az ő hűséges szolgáljára, a más irányban pedig teljes tudatlanságban hagyja. A teremtésnek hat napra való felosztása költői „simbolismus“, mely az ezer éveknek azt a sorát jelenti, melyben a föld kialakult. De ez Pr. szerint még sem azt teszi, hogy a szentírásban nincs semmi természettudományos objectiv elem; mert a teremtés sorrendje mind csupa „positív történeti adat“.⁴ Azért mégis óva int, hogy ne menjünk a bibliához természettudományt tanulni. Mintha csak azt a kath. igazságot hangoztatná: „Azt a könyvet Isten csak az egyház gyámködása alatt álló theologusok számára íratta; reverenda nélkül

¹ I. m. 13 l.

² I. m. 396 l.

³ I. m. 397 l.

⁴ I. m. 398. l.

abba ne kontárkodjék senki“. De hát akkor Pr. is miért foglalkozik természettudománnyal, ha a biblia és tudomány között olyan éles határvonal van, hogy azt átlépni nem lehet? Különben is meglehetősen érthetetlen az eljárása akkor, a mikor egy egész vaskos kötetten át arra törekszik, hogy vallás és tudomány között összhangot teremtsen s nyíltan bevallott ezélja az, hogy a modern kor világnézlete és a kath. hittudat között a békét helyreállítsa s mégis a végén azt mondja: „Az emberi tudománnyal különben sem lehet állandó és végleges békét vagy szerződést kötni; mert theoriái változók s a ki teoriákra alapítja a hittételeknek bizonyítását vagy teoriákkal akarja kimutatni, hogy a hit dogmái mennyire egyeznek a tudománnyal, gyakran nagyon megjárja; mert néhány év múlva az addig divatos elmélet elveszti népszerűségét, más theoria lép helyébe s a theologusnak ismét új megegyezéseken kell törnie fejét.¹ De hát akkor eddig miért dicsőítette a tudományt s miért állott szóba vele, ha az éppen ennyire megbizhatatlan? A Mózes leírását miért olvassa az evolutio-tan félvilágánál? Hát ha a következő kor más világosságot gyújt s akkor azok a „visiók“ más szint fognak mutatni? Mi lesz akkor az Isten csalhatatlan művével: a bibliával? Mert Pr. ha az egy teremtés történetre nézve félig-meddig meg is engedi, hogy „visio“, de már a biblia többi része mind objectív valóság. Jól értesült mindenütt s a történeti igazságot mondja el. Ne hogy hát valaki schismával merje őtet vádolni. Hisz a szentírás csalhatatlanságában.² Annak szavahihetőségéből semmit sem akar levonni, nehogy utat nyitson annak a rationalismusnak, mely a *csodát* kiküszöböli. Többé nem gondol a tudománnyal, melyet annyit dicsőített, nem számol a józan észszel „mely a végtelen istenségből való“, nem hallgat a tapasztalatra, mely hangosan tiltakozik ellene: védelmébe veszi a múlt idők gyerekes képzelődését: a *csodákat*.

Mi a csoda? „A végtelennek oksági viszonya a természethez.“ Ilyen csoda a „teremtés“ is. A ki teremtést tanít, az a csodákat is lehetségesnek állítja“. Ha e szavak értelme az volna, hogy a mit értelmünkkel meg nem foghatunk, az ismert törvényekből meg nem magyarázhatunk: az csoda, akkor készséggel

¹ I. m. 400. l.

² I. m. 402. l.

aláírnók azokat. De Pr. csoda alatt Istennek a rendes törvényektől eltérő működését vagy a világon kívül levő Isten „fizikai hatását“ érti. Ezért kell, hogy a következő ellentmondásba essék: Isten, ki olyan mint a „kétszerkettő“ vagy mint a „szükségesség“ „lökve, nyomva, emelve, lendítve *nem lép föl önmagában sehol; a hol föllép, ott csoda történik*“.¹ Ha tehát a tudomány azt tanítja, hogy Isten nem a világon kívül álló lény, a honnan tetszése szerint belenyul a világ rendjébe, akkor miért kell az Isten rendkívüli közbenjárásait: a csodákat úgy védeni? Azért, mert ez már dogma. Ezzel szemben pedig bármit beszéljen a tudomány, kézzel foghatólag bizonyítsa be az egységes világrendet; de a csodáknak mégis meg kell állaniok. Ami pedig azt az állítást illeti, hogy a teremtés is ilyen értelemben vett csoda, azt mi a leghatározottabban tagadjuk. Mi hiszünk teremtést és még sem hiszünk csodákat. A teremtés ugyanis nem egy a világon kívül álló „metafizikai ok“ „fizikai hatása“, a mi képtelenség; hanem a világban bennlevő Isten műve, „ki maga fejtí ki erélyét a természet minden erőiben“.² E szerint Isten nem csak kezdetben teremtett, hanem folytonosan teremt az által, hogy a maga fölséges gondolatait újabb meg újabb formákban juttatja kifejezésre. Ez a felfogás, a mely nem pantheismus, eloszlatja a vallás és tudomány közti ellentétet s megszünteti azt a dualismust, melyet Pr. a maga csodamagyarázatával fentartani kénytelen. Ezen a ponton ütközött össze eddig is a tudomány a vallással. A protestantismus tisztázta a maga álláspontját. Prohászka egy lépéssel sem vitte előbbre a katholicismus ügyét. Szerinte ugyanis Isten két könyvet vezet: az egyik a „természetfölötti rend“, a másik a „természeti rend“ könyve. Miképpen egyeztethető össze ez a kettős könyvvezetés a tudománnyal, mely ezzel ellentétben egységes világrendet tanít? E kérdésre Pr. ismét csak azzal felelhet, hogy rendretasítja a tudományt, mondván: „A természettudomány azt kutatja, hogy mik a természetnek erői? a szentírás azt mondja, hogy a természeti erőkn túl mi történt egyszer, hogy mit művelt az Isten“.³ Mi köze a tudománynak a biblia csodáihoz?

¹ I. m. 440. 1.

² Armstrong: „Isten és lélek“ ford. Péterfi D. 42. 1.

³ I. m. 402. 1.

Azok a kath. theologusuk számára irattak meg. A csoda mint „természetfölötti tény“ nem tartozik a természettudomány keretébe, a mely a természeti erők tudománya. Ime ez az a fegyverbarátság, melyet Pr. e ponton is köt a tudománnyal. Nem bánja, bármit műveljen a tudomány, bármily irányba haladjon, csak hogy az egyház sötét éjébe be ne vigye a maga lámpá-sait. Miért? Azért, mert abban az esetben a múlt idők által teremtett sok érthetetlen titokról lehullana a lepel s különösen a csoda számüzetnék a dogmák országából s ezzel meglyukadna az a hajó, mely a „katholikus igazságokat“ szállítja s alámerülne mindenestől a modern kor tengerébe. Prohászkanak természetesen ezzel ellenkező visiója van. Ő látja azt a jobb kort, a melyben majd „sajnálattal“ és „részvétellel“ fog letekinteni a rationalis theológiára, „melynek reszketeg kezéből a tudomány kiütötte a bibliát s most ott áll szegyenében és tehetetlenségében a nagy észelvi hatalom.“ „Ez történik — mondja tovább — ha valaki leszegzi gondolatait a deszkához, mely koporsója lesz, ha lecnyevezi szárnyait a lépes-vezzőhöz, melyet nem ő tart; de a mely őt fogja le“.¹ Ez a látomás a rationalismusként szól ugyan, de teljesen a kath. theológiára illik. Mintha csak azért dorongolná az elsőt, mely e tekintetben a legkevésbé sem hibás, hogy az utóbbit ébressze föl százéves álmából. Mindezek után is a természettudományt a theologia „előcsarnokában“ szívesen látja. Mivé zsugorodott össze a könyv elején hangoztatott „testvéri“ szeretet!

Lehet-e hát a modern gondolkozó jó katolikus? Igen, de csak úgy, ha a mikor a vallás szentélyébe lép, leoldja a tudomány saruját. Viszont a hívő lélek csak úgy lehet tudós, ha a tudomány templomába lépve leteszi kath. hitét. S ez lenne a kölcsönös vonzalmon alapuló frigykötés a vallás és tudomány között?! Ezért kellett annyi meredek helyet bejárnunk s annyi csillogó frázist hallani a tudomány magasztalására?

Mindezekből tisztán látható, hogy Pr. lehetetlen feladatra vállalkozott, midőn a tudomány és a katholicismus hagyományos formája között összhangot kívánt teremteni. Hogy lelkes és buzgó törekvése nem járt a kívánt eredménnyel, ez nem az ő, hanem a katholicismus hibája. Ezt különben maga is átlátja, midőn a sikertelen kísérlet végén „a modern ember vallásos-

¹ I. m. 423. l.

sága“ czimü fejezetben azt mondja: „keressük minél teljesebb és kegyelmesebb korrekturáját a naiv (vallási) fogalmaknak“; mert a vallás nem lesz ridegebb, „ha elveszti naiv formáit“. „A vallásnak is el kell mélyednie, egyik-másik naiv fogalmon túl kell adnia“. ¹ Az intézményekkel általában az a baj, hogy „megrögződnek s a fejlődést akadályozzák“. Ez a baj megvan az *egyházban* is. Ez ellen „legjobb orvosság a meleg lelkes szellem, mely az intézményeket átalakítani, átváltoztatni s a régiek helyébe újakat léptetni képes“. ² Végezetül hangzik a közös ohaj: „elfogulatlan hit és elfogulatlan tudomány után vágyódunk!“ ³

Pr. e sok tudással és nagy szorgalommal írott műve ismételten meggyőzheti a kath. világot arról, hogy a katholicismusnak, ha a tudománnyal fegyverbarátságban akar élni; ha a modern kor világnézetébe be akar illeszkedni: a megjelölt úton fejlődnie, haladnia kell... haladni az unitarismus felé.

¹ I. m. 443—444. ll.

² I. m. 449. l.

³ I. m. 450. l.

VÁRI ALBERT.

Loyson Hyacinthe Servetről.¹

A „szabad-gondolkozók“ nemzetközi congressusán, melyet a múlt nyáron Genfben tartottak s mely semmi nagy hatást nem idézett elő, az az óhaj nyilvánult, hogy Servet Mihálynak e városban emeljenek emlékoszlopot, tiltakozásul „a protestans klerikalizmus“ ellen. Sem a genfi, sem más protestansoknak nem volt szükségük figyelmeztetésre; úgy az orthodoxok, mint a szabadelvűek részéről már évek óta többen szólaltak fel, hogy a türelmetlenség e nagy áldozata iránt, ki kétségtelenül szabadgondolkozó, de egyszersmind buzgó hívó volt, nyilvánosan rójják le a tisztelet adóját. Kitünő ellenfelének, Kalvinnak vétkét nem kell hogy szemére hányják, mert e vétek főleg tévedés volt; oly tévedés, mely nem a Kalviné, hanem abba úgyszólván az a százév és az előző százévek vitték belé.

Az elégtétel órája elérkezett és nemcsak a különböző protestans egyházak és különböző irányt követő protestansok vesznek részt abban, hanem minden igaz keresztény és minden szabadelvű ember. „Sírköve Servetnek sohasem volt, a mit pedig nem tagadunk meg egyikétől se azoknak, a kik minket elhagynak“. E megindító szavakat Claparède, a genfi egyháztanácsnak egy tagja, mondotta. Állítsunk hát sírkövet a champel-i halmon, azon a helyen, hol teste a lángoknak adatott és hamvát a szél-

¹ „Michel Servet brûlé vif à Genève le 27 octobre 1553. Discours prononcé à Genève par le Père Hyacinthe. Librairie Fischbacher, Paris“. Loyson Hyacinthe felolvasása, melyet Genfben a Servet emlék-oszlop ügyéért tartott. Servetért száll síkra a Kalvin mentésével. A mily szépen ír Servetről, épp annyira igyekszik menteni Kalvint; magát a tettet nem, de a tett miatt. Mindenesetre figyelemre méltó jele az időnek, hogy Servet nem az ő egyháza kötlékébe tartozó és ily jelentékeny egyéntől nyer megérdemlett méltatást. A tanulmányt itt közöljük egy pár helyi érdekű részlet elhagyásával.